

BÁRÓ NALÁCZI JÓZSEF
EMLÉKIRATA

Ha szintén oly értelemmel bírnék is, mint Famianus Strada, kinek mind az élete leírásában, mind pedig munkájának folytatásában egy historia írásához oly tökéletes útasítások vannak, aminél különb ritka lehet; nem céлом mégis historiát írni, időm sem lévén arra.

Nem akarok egyebet, hanem már Isten jóvoltából öregségem küszöbéhez jutván, életembe eddig ért némely érdemesebb történeteket emlékezetemhez és együgyűségemhez képest, jegyzésbe tenni; leírják mások a nagyobbakat illendőleg, akik magasabb helyről néznek. Én nevezetesebben éltem alatt inkább csak a hazánkat [Erdélyt] illető olyan dolgokat vettem tárgyul, amit mások, mint csekélységek meg sem látnak, elég foglalatosságot adván most Európában mindazok, amik a 18-ik század végén és a 19-ik kezdetén folytak és folynak, amiknél nagyobbakat emberi nyom nem ért s emlékezetben sem tett a világon. Méltónak tartom itt a fennemlített Famianus Strada nagyelméjü historicusnak azt a nagylelkűségét is említeni, hogy jezsuita létére tökéletességének nagy bizonyosságára, nem irtóztott historiájának mindjárt kezdetén úgy vélekedni, hogy a belgiumi akkori nagy vérontásoknak vagy inkább az egész európai háborúnak főbb oka az ötödik Károly császár által rendelt püspököknek törvénytelen szaporítása volt Belgiumban. Noha mint jezsuitának, neki is leghivebb testőrzőnek kellett lenni a római pápa mellett, de mégis inkább volt az igazság barátja. Tudván s nyomozván azt, amit Tacitus régen már megmondott volt: *Superstitiorum fovebant, quia honor sacerdoti firmitas potentiae assumebatur*: gyarapították a buzgóság vakságát, mert a papi méltóságot a hatalom bátor uralkodása erős gyámolának tartották. *Et nos pomanatamus*. Uszkalunk mi is almákul. A többször említett nagy írónak ha az árnyéká-

hoz közelíthetek se tárgya, se dicsőséges munkájára nézve, de ezen csekélységben is (melyet ezen egyszeri lefirkálásnál többre érdemesnek nem tartok, amiből senki semmit sem tanulhat, mintegy inkább a hazánkbeli maradéknak multságára irt apróságból) a tökéletes igazságot követni kívántam, hogy semmit ide ne írjak, amit vagy magam bizonyosan ne tudjak vagy valószínűségnek nem hallottam, minden mellesleges indulatok ösztönét is elnyomva. De sokalván már az eddig való készületet is, sietek a végére.

Sokat levont ezen igyekezetemnek tökéletesebb voltából az is, hogy sok állapotokról megfeledkeztem, hogy most arra is jutottam, hogy szemeim s kezeim gyengülésével egyfolytában nem dolgozhatom és hogy szemeim s kezeim kimélése miatt mással kell iratnom, öregségemnek enyhítésére, amidőn egyebet nem dolgozhatom, már is igen alkalmatlan állapotban, magánosságomban, hosszas időm töltésére.

I.

(Ebben van eredetem, születésem, tanulásom ideje.)

Ha magamról, a nemzetségemről valamit említenem kell, vagy az idő tája, vagy valami azzal egybekötött előfordulás viszen rá. Kedves szülőim voltak: az édes atyám báró Naláczai István. A kurucvilágban esvén neveltetése, a testvérbátyja Lászlóval együtt, mindketten a háborgó idő miatt a tanuságban az elegendő nevelések hibáztak. Az édes atyám megélemedett korában mégis annyira ment, hogy deákul jóhasznavehetőleg megtanult. — Katonának azután a gróf Gyulai István gyalogregimentjében tiz esztendeig szolgált; kapitányságot ért. Az idő alatt mind Lombárdiában lévén, többet Mántuában, olaszul szintén úgy tudott, mint magyarul. Németül is alkalmasint. Quietálván megházasodott. Egy néhány esztendőök mulva ország és vármegyék akkor gyakori gyűlésein oly kedvet nyert, mérséklett barátságú, szép külső természetű, okos ítéletű, magaviseletű férfi lévén, hogy Bécsből jó urai s az agenstől is a hunyadvármegyei ürességben lévő főispánságra már szerencsétető leveleket is vett. De egy történet bizonyosan a megye kárára elrekesztette, amidőn a mondás szerint: melius est optimo viro regi, quam optimis legibus: Jobb egy jó ember által igazgattatni, mint a legjobb törvény által.

Egy áldott természetű, tökéletes szívű, szorgalmatos, emberséges ember lévén, a szegény atyám, a dolog így történt. Régen szokásban volt, hogy a mely vármegyén a commandirozó generális valami dolgában általutazott (a megyéknél lévén akkor a domestica cassa is) száz arany volt az ajándéka; de már akkor el volt tiltva. Generális Braun volt az akkori commandirozó. Beszterce felé menvén, megszáll Radnóton, Küküllővármegyében. Volt akkor egy ott birtokos, Balog László nevezetű főbirája a megyének; udvarlására megyen Braunnak, a tilalom ellen is száz arannyal a markában; általadja neki. Megköszöni a generális, azt kérdi tőle, hogy miben szolgálhatna néki? Mondja néki (képzelem) kucorgó hunyászkodással Balog László, hogy a Hunyad megyei főispánság ürességben lévén, segítné arra a hivatalra; minthogy ő pápistává is lett, mely az akkori időben sokat tett, a ki a volt. (Valamint most is gyakran megvilágosodásunk mellett, úgy hogy alig lehet most is nem pápistának a törvényes mérsékhez jutni a hivatalokban.) Braun megígéri a reménytelen 100 aranyért, felir sietve Bécsbe, hogy nincs olyan ember több a hunyadvármegyei főispánságra, mint Balog László. Csuda fogja a cancelláriát is az ismeretlen emberen a cabinetből jött végzésre s írják az atyámnak, hogy nem tudják honnan vette elé magát egy Balog nevezetű, a ki előtte elnyerte.

Ennek a Balognak az eleje Radnóton az első Apafi Mihály fejedelemnek a kulcsárja volt, bizonyosan a szülőatyám Naláczi István alatt, a ki a fejedelem főudvarmestere, tanácsosa s több hivatalokat viselt ember volt, nemes Hunyad- és Zarándvármegyék főispánja, a dévai vár kapitánya. A kisebb fia pedig János, a ki maradék nélkül halt meg, 2-ik Apafi Mihálynak testvér-sógora volt, ketten tartván a fogarasföldi főkapitány és tanácsúr Bethlen Gergely leányát; Apafi: Katát, Naláczi János: Máriát.

Nem gondolta volna szüleatyám, hogy az unokájának eleibe áll a kulcsár maradéka száz arannyal. Vétek igaz ugyan egy érdemes szegény legénynek a szerencséje gátlása, melyre hazánknak igazságos bölcs törvényei is tágas utat nyitnak a parasztokra nézve is, ha megérdemlik a nemesítést. Innen következik (a mint egy most is élő szegény legény bölcs ember megjegyezte,) hogy nem csak a hivatalosok, hanem a főtanácsosok is tiszteletben nem tartatnak; alius respectus dignitatis, alius generis.

Ez a Balog László főispán korában Algyógyon a felesége Borbély-jusson birt jószágán egy szép uri házat épített.

Egy felsőszilvási Góla nevezetű szegény nemes ember valami bajában hozzá menvén, kérdé tőle a nevét; mondja, hogy Góla (a mely oláhul üreset tészen), s látván, hogy semmit sem hozott, összeszidja s mondja neki válaszul: Gol áj vényit, gol tyi dutse — azaz: üresen jöttél, üresen méssz el — ilyen amolyan. A szegény nemes ember kiszalad a házból, azonban meglátja Balog az olajos korsót a karján az ablakon által; kiáltja, de nem tér meg, s mind a kettő vigasztalatlan válik el. Ezt a most is élő szolgabíró unokájától többször is hallottam, hogy az öreg nagyatyjától Gólától sokszor hallotta. Ennyi emlékezetes elmésségét tudjuk a száz aranyos főispánnak.

Az édes anyám volt gróf Toldalagi Zsuzsánna; az édes anyja Inczédi Zsuzsánna; erről a nagyanyja Liptsei Kata, Liptsei György és Csókási Katának a leánya. Nem ok nélkül menyek fel emlitésem szerint a genelogiáján, csak egy emlékezetben nem lévő történetért. K[ároly] Fejérváron a mostani erősség kerületében, a fejedelmek idejében feles főembereknek tulajdon házuk volt, amint ma is látszik a nagy városházon a Mikó familia cimere. A mi Naláczi familiánknak minden leveleit tartom ma is a k[ároly]fejérvári házról, de csak aval vagyunk, azt sem tudom mely helyt volt; vagy talán valamely vár árka lesz most is a helyén. Így az édesanyám szüleatyjának Liptsei Györgynek is volt a várban lakháza, a kiről a Compillátában [az erdélyi törvénykönyvben] is van emlékezet, a ki főaranyváltó volt.

A háza népe s lehető mások is tudták, hogy sok kincsű embernek kellett neki lenni, a minthogy úgy is volt; de ő azt nem mondotta, kivált abban a villongó időben, hallgatott vele. Egykor hirtelen megüti a gutta. Senki a házában nem volt egy gyermekén kívül; szólni nem tudott többet hanem mutatott a tűzhelyre. Míg a gyermek kiszaladott hirt adni, s futott be, az alatt meghalt; halva találták. A gyermek megmondotta, hogy a tűzhelyre mutatott; de senki nem is ügyelte; a kemenzét azért meghagyták. Többszertendők eltelése után, hogy az uraság házait kifizették, vagy minden kárban maradt — mert semmi nyomát nem láttam nem hallottam — hogy VI. Károly császár a k[ároly]fejérvári erősséget építette, Liptsei György háza is a vár árka folytában esvén, lerontották, s mikor a tűzhelyhez jutottak a rontással, kiömlék belőle a sok arany, nemcsak pénzben, hanem pogácsák és vertaranyakban.

Az időben commendirozó generális lévén Steinville, felolvasztotta inzsinyér tisztekkel, s ebből gazdagodék, nem a mi

herceganyi falunk határán kezdett bányából, melynek maig is fenn a neve. Így telik be a szentírás szava a gazdagon, hogy a gyűjtött kincs kié lesz? Feles ezüst portékájának is kellett lenni, mert ennyi felé oszolva, nekünk is maradt az anyánkról egy néhány darab.

Áldott emlékezetemben van ma is: az idvezült édes anyám engem (talán gyöngékedett is ebben) mindenik testvérem fölött szeretett. Maga is szoptatott Kata nénémmel együtt, gróf Mikó Ferencnével. Haton voltunk testvérek; és az utolsó özvegységében tett kevés keresményét nekem akarta testálni; én mindenkor lebeszéltem róla, hogy lesz idő még. A mi felesebb költséget tett reám, elé adtam halálakor, hogy részembe jöjjön belőle csak az én részem. Meg is adtam érdemlett tiszteletét, mert már házas, gyermekes koromba szivemből sirattam sok napokig, s nem felejtettem, egyedül az az indulatom is vigasztalhatott.

Házánál mindent jó szívvvel látott tehetsége szerint, de már az akkor ugynevezett pallérozott világba soha sem ment; én votlam minden kedve. Igen takarékos jó gazdasszony volt, s nem hiába nevelte őt esztendőös árvaságától fogva egy igen bölcs anyja-testvére Inczédi József, itélőmester. Sokszor álmélkodtam fontos férfi-beszédeim, édes anyai oktatásain, melyek most ezt írva és gondolva, könyben lábbog szemem, láttam és most is látom az imádságos könyvében a mindennapi érettem mondott imádságát elviselve, szaggatva. Boldog isten! hány van most ilyen atya és anya, a ki ezt is megkacagja; de keserves az olyan dolga, mert az ő tulajdon magzatja is visszakacagja. Egy ritka szépség volt. 43 esztendőös korában maradt özvegyen, 11 esztendőös koromban magam is emlékezem még akkori szépségéről. De beszélték, hogy b. Miske Imréné, b. Naláczi Józsefné s Toroczka Borbára az egész házban hárman voltak a legszebbek; de bizony mind a kettőnél szebb volt az anyám.

Szép volt az érzékeny kegyessége is. Egykor a házasságról beszélgetvén ketten, azt mondja nekem:

Fiam, ha valakit temetni látok vinni, érzem, s boldogulását kívánom, azt mondom, hogy megadta zsoldját, s megnyugszik. De ha egy pár embert esketni látok menni, meghatott indulattal vagyok, s mondom: hogy micsoda inséget érhetnek ketten még ezek!

Mégis, ha annyira nem várt volna szegény házasságomra, melyben kedvét akartam tölteni, nőtlen volnék talán még ma is, ha ifjúság nélkül is.

Még a szegény édes atyám életében az enyedi ref. kollegiumba vittek, 1755-ben, 7 esztendő koromban, a bátyám Elek mellé, aki nálamnál 5 esztendővel volt idősebb, ami nekem igen rosszul esett, mert szüretre nem vittek haza. Emlékezem jól arról a szüretéről a mi csoda esett: a szőlőszem mind nyüves volt benn a magva mellett, anélkül, hogy künn a szőlőszem haján valami juk lett volna, amint szokott az almán, körtvén lenni; hanem mint a szilvában, benne termett.

Akkor tanultam mi a *microscopium*; de ez különös készületű is volt, nem lapos a másféle, hanem mint egy cseresznye- vagy megyszem szárastól és száráról nyult fel egy drótcoska épen egyenlőleg a gombjával, melyben valami tisztított víz, vagy spiritus volt. A szőlőből való nyüvet a drótra tették s úgy nézték a mozgását. Irtóztak sokan szőlőt is enni, de mi gyermekül megettük. Azután csodálkoztam, hogy honnan szaporodott annyi ilyen *microscopium*, de hihető a felsőbb országokban hamarébb észrevéven a phoenomenont, sokat csináltak, s lehozták, mert a diákoknak is elég volt. Hogy a bor megforrott, s levették, nem kellett *microscopium*, mert a seprő tele volt döglött nyüvel, még pedig felpuffadva két akkora, mint egy zabszem. Hordogán, mindenütt utalásig volt. De a borát dicsérték az emberek s egy epocha lett a termés. Sokáig éltek vele, hogy «akkor, mikor nyüves bor volt». Méltán is, mert azótától fogva, már 58 esztendő alatt nem is értünk ilyen addig is hallhatlan termést. Utolsó pontját érte talán akkor a mi földünk melegsége, s mind száll azóta. Gyermekkoromban Lőrinc napon túl, mely mindenkor 10-ik augusztusban esik, vége volt a dinyének; Kalára napján pedig 12. aug. zsendült szőlő volt. Oda jutunk mink valaha, mint Sibériában, ahol igen meleg országba termő elefántok fogait találják, amiket soha oda nem vittek, hanem ott termett valamikor.

Az 1755-ik esztendőtől fogva 1764-ig a nevezett kollegiumban töltvén az időmet, semmi olyan nevezetes dolgot jegyzésbe nem tehetek azon kívül, hogy 1762-ben igen nagy rémulés vala a hazában a muszkatatóroktól, folyván akkor a 7 esztendő prusszus háboru felséges Mária Therezia és Nagy Fridrik között, amidőn a muszka cérné, a nagy Katharina minket cserben hagyván, a prusszus király mellé állott. Igaz volt, hogy 80 ezer tatárból való népe készen is állott a bejövételre, de már ekkor Silesiának elvesztésével is készült a békesség (aminthogy 1763-

ban meg is lett) s avval elfordítá isten szegény hazánkról az inséget, ami különben meg lett volna.

Tordáról dolgai miatt a már özvegy édes anyámnak (mert 1760-ban hala meg az édes atyám Bábolnán, Hunyad megyében) a baczka-madarasi jószágába kellett menni egy néhány napra. A két testvér nénémet egy igen jó öreg asszony-emberrel Tordán hagyván az anyám, engem vitt el magával augusztusban canicula-vacatio idején. Az igen ügyes öreg asszony-ember a közhirből a félelem elcsendesítését megértvén, mondja a testvéreimnek: No kisasszonyok, az éjjel mind szakálban háltak a tatárok. (Szakál egy jó nagy falu a Mezőségen, nem messze Tordához.) A testvéreim már szinte eladó leányok lévén, sirni, rémedezni kezdenek, úgy mondja az öreg asszony csendesítésekre, hogy a tatár mindig szakálban hál, mert szakálasok s azután vigasztalja meg a jó hírrel.

Az alatt Backa-Madaras szomszédfalujából Szent-Benedekről jön egyszer az unokaöccse gróf Toldalagi János, s mondja az anyámnak a hirt, hogy édes néném ne ijedjen meg, mert veszedelem még nincs, hanem a dolog ebben van. Tanácsol, hogy mit csináljon, s azt végzik, hogy én kísérem el az anyámat Tordáig, onnan a nénémmel együtt Kolozsvárra, mert ő is beköltöztetvén a háznépét, künn maradt velem együtt, hogy eleségről miről majd gondoskodjunk irántok. Már akkor 14 esztendő voltam. Kapitányságában a Kálnoki regimentjében ellenség előtt volt Toldalagi János, s a francia háboruban szolgált. Nekem egy igen jóféle ember praeceptorom volt, háromszéki ilyefalvi Benkő László nevezetű, a kinek sokat köszönök. A természet ifjak nevelésére készítette volt, szelid, elmés, jó kedvű tanító. Adjon isten most is sok olyan gouverneur vagy hoffmeistereket a milyen a vala, a mostani cultura stilusa alatt nevelkedő ifjaknak is. A logicában publicus praeceptorom is volt; hét esztendeig nevelt. Ugy volt, hogy ez is mellettem maradjon, a mit értünk.

Jó két lovam vala, még az édes atyám választva szerzette volt az egyiket nekem. (Ugyan azon lovon vitete ki Bábolnára 1759-ben, minthogy a Maroson nem lehet jární szekérrel karácsony előtt s Bokaj felé sem, lovon kellett jönnöm nagy örömmre 12 esztendő koromban. Óhajtott erősen a szegény atyám látni utolsó betegágyában, aminthogy 1760-ban, februarius 24-én vízkórásghban meg is halt, ritka készséggel, könyörgés alatt, melyet maga kívánt, mihelyt asztaltól felköltek gróf Bethlen Gergely feleségével, a testvére leánya báró Naláczi Borbára s más vendégeivel a 86-dik zsoltárnak ezen verseit: «Szolgád

lelkét vigasztald meg, uram kérésemet halld meg» maga is énekelvén az ágyon ülve s hogy végezte a párnákra dülvén, kimult a világból. Szintén azon időtől fogva járok Isten jóvoltából, utazok most is 68 esztendőm végén, hosszú utakat télben, nyárbán — melyet minden férfiembernek ereje megtartására javaslok, — télbe jó öltözettel.

Félbehagyám a tatárfutás elbeszélését, régen szegény Erdély hazánk lakóinak sokszor előfordult inségét. Felkészülünk a szegény édesanyámmal; társzekere s béresszekereire felrakatván a jobbacskát egyetmását, a kamarákat, pincét felesborral a kolcsárra bizván.

B.-Madaras szép népes magyar falu. Hallván a lakók is a rossz hírt s látván az anyám készülését, indulását, nagy rémulésbe jöttek. Az anyám néhány ládáját a marosvásárhelyi várban gondolkozván hagyni, egy hordócska jó madarasi bort tétetett fel a katonatisztek számára. Sebes hajtással reggel jókor beértünk. A Mezőségen akartunk menni Tordára. A város is nagy félelemben volt. Én a praeceptorommal elmegyek a várba. Egy igen öreg Müller nevű kapitány volt a commendans a Gyulai regimentjéből. Eléadjuk a kérést; a társzekér utánunk jött a borral s a ládákkal; kínáljuk a kapitányt az ajándékkal, de nem fogadja sem a ládát, sem a bort s azt mondja: Uram! tisztelem önagyságát... [Itt félív ki van szakadva.]

II.

(Ebben van a kancellárián létem.)

Hogy nemes Magyarországon ma is még oly lábon áll a törvény, ha igen is sokakban sérelme lett is, annak lehet köszönni, hogy ma is oly virágban van a deák nyelv, melyben az élet boldogságának és tudásának minden volta gyökerezik. Egész Európában csak egy nép sincsen, amelyben olyan ismeretlen lenne a görögöknél gyakorlott s onnan a rómaiakhoz származott élet tudománya.

Valamint, hogy fennebb említettem, hogy én historiát írni nem akarok, minthogy arra való elégséges készülem nincsen, szintén úgy említem most is, hogy egy tökéletes rendbe hozott történetek annalesit tőlem várni nem lehet, mert mióta ezen jegyzékhez hozzá kezdettem is, feles esztendők töltenek el s most már koros voltomban, Isten jóvoltából 73 esztendőm koromban, magános lakásomban, a midőn öregségem miatt a szemeim

annyira meggyengültek, hogy szükségemben is alig irhatok egy levelet s ezeknek írására is estvéli órákon más íróra szorultam időtöltésemre. Ha mi még azért eszembe jut, amikről még emlékezem, rendetlenül, összefüggés nélkül csak azt írom, ami versenként eszembe jut s összetoldozhatom, nem közreadásra, hanem, hogy az én házamnépe között legalább maradjon emlékezetben.

Azon időtájban, mikor én mintegy 9—10 esztendő voltam, értem gubernátornak gyerőmonostori gr. Kemény László urat, kinek felesége volt gr. Teleki Kata. Hogy Csombordról Tordán keresztül Kolozsvárra mene egykor, én is mint gyermek a város házához mentem s meglátván a grófné az udvaron, amint leszállottak magához szólít, kérdi: ki vagyok? Mondom a nevemet. Lehajol hozzám s megcsókol és mondja a körülállóknak, hogy ez nekem atyámfia. Ugy is volt, de távolról, minthogy az ősanym nagyercsei Toldalagi Mihályné Stépán Erzsébet volt, aki Teleki Katát tartotta feleségül az öreg Teleki Mihálynak a testvérét. A volt a régiiek szokása, hogy ötöd izig is ismerték, tudták az atyafiakat. Ilyen gyermekségemben nem ügyelhettem én a nagyobb dolgokra; annyit tudok, hogy gróf Kemény László ur pápistává lett volt, hogy a gubernátorságot elérhesse; a grófné mindhalálig megmaradott a vallásában. Jubiláltatván pedig a gubernátorságából, a gubernátorságot is a komendirozó generálisok viselték értemben: báró Bukov, aki alatt kezdődött a nemes székely nemzet katonának való felállításása és az unitus oláhok, amiről unitus katona nevet vettek. Gróf Kemény után leve végre báró Brukkental Sámuel gubernátor; hogy ez is jubiláltatott, ugy lőn gróf Bánffy György ur ő excellentiája.

A nemes székely nemzet felállítását irta meg Diurnale nevezet alatt Halmágyi István, aki a székelyek felültetése alkalmatosságával vitte a comission a secretáriusságot. Igen szép munka, maga néhai marosszéki főtiszt Halmágyi István urtól kaptam volt olvasásra. Annál több talán nincsen is.

Az enyedi collegiumból jöttem ki 1764-ben, egy kis dissertatiót defendálván, melyet irogattam volt a fenn megnevezett praeceptorom Benkő László manuctiója alatt — De officio hominis, erga se ipsum. [Az embernek önmaga iránti kötelességéről.] — Mentem a gróf hidvégi Nemes Ádám ur kancelláriájára mintegy 16 esztendő koromban. Voltunk kancellisták atyafiak b. Josintzi Lajos, Fekete Ferenc, Vér László, b. Szentkereszti György, gr. Vas Ádám. Szokásban volt, hogy mikor asztalhoz mentünk, a tényérral a többi actualis tábla-asses-

sorok [ülnökök] háta megé állottunk udvarolni, pedig mindenkor teritettek nekünk is; addig mégsem ültünk le, valameddig nem parancsolta a praeses: hogy üljenek le kemetek. Ez a spártabeli ifjak nevelési módja szerint volt, melyet olyan szépen megírt Bartlémi az Ifjabb Anacharsis utazásában, amely munkát 25 esztendőök alatt készített 50 személyből álló társaival együtt.

Meghalván gr. Nemes Ádám ur ő excellenciája, aki az édes atyámnak igen kedves barátja volt, sok időt töltvén együtt N. Rápolton Bábolna mellett, át mentem a b. csernátoni Domokos Antal ítélőmester ur caucelláriájára; a felesége b. Jósika Judith, aki testvér volt Naláczi Györgynével a nagyanyámmal, unoka gyermek lévén az atyámról való nagyanyám b. Jósika Zsuzsánnával s az édes anyám részéről a nagyanyámmal b. Intzédi Józsefné b. Jósika Máriával.

Az ordinárius cancellisták kötelessége volt a bárónét a templomba kísérni az imádságos könyveivel a hónya alatt. Sokszor kísértem Maros-Vásárhelyt a plébániába, minthogy katholika volt. Megvártam, míg kijött s a könyveket a hónyom alá vevén a székől, megint haza kísértem. Tisztességének tartotta akkor minden ifju ember, mind mágnás, mind equestris [nemes] születésű, ha az öregebbekhez tisztességnek jelét adhatta. Voltam az akkori hires procurator mező-madarasi Medve Mihály urnál patvarián, a felesége Veress Zsuzsanna atyafia volt az édes anyámnak valami távolról.

Sokszor teritettem az asztalát, kötöttem a szekert s tartottam, mikor Tordáról egy ott való kis házától Szengyelbe kísértem az ott való jószágába. Ilyen szokás volt akkori időben az ifjaknál. A kocsi postilion eszünkbe se jutott, akinek módja is volt benne; lóháton kísértük, vagy mentünk a szekere előtt a principálisainknak. Egy rendbeli fejérműt, ünneplő köntöst hordozott a lovásznak, úgy nevezett montlizsákjában; a fegyveres huszárunk egy más lovon; így jártuk össze az országot mindenfelé. A büszkeség a magát ajánló tisztességes viseletben állott. Azután jöve módiba az egyenlő gavallérkodás, annál is, aki vargáskodott othon, míg az Isten feljebb nem vitte állapotát érdeme után, ami minden szegény emberrel köz, hazánk gyökeres törvénye után: Docret. Trip. Part. I-ae Tit. 4: Vera nobilitas, usu, disciplinaeque militari, ac caeteris animi corporisque dotibus, et virtutibus acquiritur, hogy senki ne irigyelhesse, se ne panaszozhasson kirekesztéséről. Az ifjúság a vigasságokban az idősebbekkel nem táncolt, valamig a ház gazdája le nem tétette vélök a kardot, mert mind kardosan jártunk.

Nagy baja volt a német uraknak az uri asszonyokkal, kis-asszonyokkal. Az egész országban senkit sem ismertem mást, aki németül tudott, hanem csak generális gróf Gyulay Ferenc-nét, gróf Haller Karolinát, gróf Teleki Pálnét, a Doboka vármegyei főispánét; a gavallérok közül is csak azok tudtak, akik vagy katonák voltak, vagy akadémiákon jártak. Az uri asszonyok — dámák — hosszú fátyolban felkontyolva, a kis-asszonyok jó féle gyöngyös pártában porozott hajjal, a régi elejektől maradt különbözőféle bársony, arany filegrán munka, vagy nagy kalárisos gombos mentében; a közrend hosszan lefolyt hajjal s lebocsátott különbözőféle pántlikákkal jártak.

Bejöve azonban egy Bordoli nevezetű olasz; mind fölcserélé a finom arany, rubintos gyémántos s más drága kövü boglárokat, ugynevezett quasidorral azaz, mintha arannyal; a jóféle gyöngyöket úgy nevezett kokkal azaz: viaszra öntött nagy üveg gyöngyökkel, elannyira, hogy 1791-ben, mikor Kolozsvárt felséges II. Leopoldus császár és királynak az országgyűlésen megesküvénk, s kisasszonyaink a nagy nemzeti igyekezetben magyarosan akarának öltözni, a kisasszonyok pártát nem kapának, alig volt egy néhánynak; a testvérem gróf Mikóné eladó leányát, gróf Mikó Katát, most pedig gróf Bethlen Farkasnét a feleségem segíté ki egy igen szép orientális gyöngyös pártájával, minthogy maga akkor egyik gyermekünkkel gyermekágyban feküdt. Pedig a szegény édes anyám sok szép gyöngyös portékával adta volt a testvéremet férjhez, mind a bátyám Fekete Lőrincné aki dispenzatióval vette el Ágnes nénémet, mint hogy az édes anyja Toldalagi Mihály leánya volt, aki testvér volt a nagyapám Toldalagi Jánossal; mind pedig gróf Mikó Ferenc-nének Katának, a gróf Bethlen Farkasnénak.

Mint feljebb irtam, az uriasszonyok is mind kisasszonyokkal együtt, magyar köntöst viseltek.

Erdélyben a német főköttöt gróf Teleki Pálné tette fel, gróf Haller leány, másnak senkinek sem volt. Hanem télben közönségesen kezdettek volt viselni egy kantusnak nevezett öltözetet, egész német szabásút, bélelve s drága prémesen.

Az urak is mind magyar köntöst viseltek, s azután csakhamar, néhány esztendő mulva öltözének kaputba, stiblibe s miaffélébe. Bajusztalan senki sem járt, mihent megemberedett és megnőtt a bajusza.

Már akkor a református papok elhagyták volt a szakállat, de még én is értem egyet, vagy kettőt, a hidvégi papot Kolozsvármegyében [?], ahol mi is laktunk; s Felenyeden volt még

egy; Háromszéken több is volt; szakál-papoknak is nevezték az ifjabbak. A falusi szász papok mind szakállasok voltak; jó előkelő nemes emberek is voltak szakállasak; s igen sokan beretvált fővel s egy bogos üstökkel. Igen gyermek koromban értem meg egy Bánffyot is, a szüleimmel háltunk nála, de olyan öreg volt, hogy már ágyából fel nem is költ. A togatus diákoknak már azelőtt jóval meg volt tiltva a turcica rasura [török hajviselet].

Jól emlékezem igen gyermek koromban, hogy falukon elég öreg embert értünk s többnyire majd mindeniket, aki ha kérdeztük a kuruc világot, historizált Rákóczi Ferencről; más azt mondotta, hogy akkor ökörhajtó gyermek voltam. Voltak még olyanok, akik Tököli Imréről eleget beszéltek. Már svadronyos kapitány koromban a házánál is voltam egy gróf Teleki leánynak, a gróf Teleki Mihály leányának, Horváth Andrásnének, aki generálisa volt Rákóczi Ferencnek, s beszélte, hogy a harcon is volt, a hintója körül vagdalkoztak a kurucok a labancokkal, mikor a görgényi fogságból váltották fel velek a német asszonyokat. A szegény nagyatyám Naláczi György, mind az anyám részéről Toldalagi János kurucok voltak, de hogy észrevették a kurucok bolondságát, abbhagyták.

A nagyatyám Toldalagi János asztaláról eszem ma is mindennap a házamnál; ma sem adnám egy akkora mahagonifasztalért, amely olyan drága, hogy sokan a hazánkban feles adósságát fizethetné vele; nekem sohasem volt csak egy pipám is belőle. Ezt a házi portékát is Bordoli olasz hozta volt bé; sok ezer [forint] ment ki érte a hazából.

1766-ban a bátyám Fekete Ferencsel, kedves barátom s kollégámmal bémenénk együtt Szebenbe, hogy az édes atyámnak hozzak egy ugynevezett pirotselt azaz hintót. 250 m. forint volt az ára 18 esztendőskoromban, s egy rendbeli 6 lóra való hámot, ennek 60 m. forint volt az ára 50 kr.-ból álló; annyi rajta fityegő cifrasággal, amely akkor módi volt, hogy ha rossz volt a ló, még a bokkrétát, amely disznósértéből volt, festve egyeseken kéken, veresen, kinek ahogy tetszett, hámot is alig birta.

Mikor a kommandirozó generális Hadik András kapuja előtt megyünk, a bátyám, jóbarátom Feketével, mondom neki: hallod-e! most mindjárt bémegyek a generálishoz s gárdának ajánlom magamat. Arra mondja nekem, hogy tudja-e az édes anyám? Felelem, hogy nem tudja, de azt is tudom, hogy valami előmenetelemre szolgál, semmit el nem tartoztat, mint javamat kívánó édes anyám, s ha nem tetszenék abba hagyom, de ennél

jobb alkalmatosságot nem találok. Fel is megyek ő excellenciájához. Ez a nagy ur nem csak a hadban volt nagy, hanem a haza dolgaiban is olyan értelemmel birt, hogy sem a deákban, sem a magyarban ékességét senki is az egész hazában utól nem érte, mely most is tulajdon munkáiból megtetszik. Nevezetesen magyarul úgy tudott, hogy a közbeszédben is olyat nem lehetett hallani. Jelentem ő excellenciájának szándékomat s azt mondja nekem igen kegyesen: én közelebből is szemlélvén kigyelmedet a társaságban, azonnal annyira jutott az eszembe, hogy kigyelmednek magam akartam előhozni, hogy javasoljam kemednek a testőrző seregbe való menetelét, annyi-val is inkább, hogy ismerem a kigyelmed familiáját. Sokszor voltam Bábolnán b. Nalátzi Józsefné asszonyomnál, gyakran láttam a kigyelmed édes atyját b. Nalátzi István uramat, házoknál is voltam, Szászvároson quartélyozván; igen örömet teljesítem a kigyelmed jó szándékát, s mindjárt is teljesítem. Szólítja a maga regementjéből való adjutánsát kapitány Jesvirsot, s mondja neki: Kapitány uram! menjen le kigyelmed, méresse meg a báró ő kegyelmét, ha üti-e a mértéket. S hogy megmérte s visszamenénk együtt ő excellenciájához, s mondja, hogy igenis üti a mértéket a báró, még pedig feljebb is mert 5 sug és 8 tzol, azaz öt láb és 8 hüvelyk volt a gárda mértéke, én pedig 5 sug és 10 tzol voltam. Azonnal parancsol a kapitány urnak, hogy készíttessen egy levelet a gárda főkapitánya Eszterházi Miklós ő hercegségének irántam; a passusomat készítesse el, s maga subscriptiója alatt kiadatá.

Szebenbe voltunk julius vagy augusztusban. Hogy haza menénk Batzka-Madarasra, jelentém az édes anyámnak, kedvesen is vette. Onnan Tordára menénk, s végezvén a készüléteket, még Szebenből hozott assignatióval azon esztendőben 1-a szeptembris megindultam egyes-egyedül, 18 esztendős koromban, egy Ernyei Gergely nevezetű nemes ember szolgámmal Tordáról, aki mellettem volt még Olaszországban is.

Fel is érkezvén Bécsbe gr. Rhédei János generálisunkhoz, bevitt a herceghez, s hogy épen ekkor Erdélyi vacantia nem volt, bévevén magyarországi vacantiára is, s 9-dik novembris publikálának. A szegény édes anyám száz formális aranyat ada az utamra.

(1818. április.)

[Itt az emlékirat félbeszakad.]